

КОВАЛЬ Д. О.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного,
конституційного та адміністративного
права

*(Івано-Франківський юридичний
інститут Національного університету
«Одеська юридична академія»)*

ЮРЧИШИН Н. Г.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного,
конституційного та адміністративного
права

*(Івано-Франківський юридичний
інститут Національного університету
«Одеська юридична академія»)*

УДК 341.3(075.8)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.4.66>

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ПОСТРАЖДАЛИХ ВІД ЗГВАЛТУВАННЯ ЯК ВОЄННОГО ЗЛОЧИНУ

У статті здійснено правовий аналіз можливості притягнення винних за вчинення сексуальних злочинів, зокрема, згвалтування, з позиції їх кваліфікації Міжнародним кримінальним судом як геноциду, злочинів проти людяності, воєнних злочинів. Особлива увага приділена дослідженню правової оцінки та кваліфікації сексуальних злочинів, зокрема, згвалтування як воєнних злочинів. Підкреслено, що згвалтування, будучи воєнним злочином, є способом зламати цивільне населення, отримувати контроль над людьми через їх пригнічення. Норми міжнародного гуманітарного права виділяють серед сексуального насильства як воєнного злочину такі види як катування, згвалтування, інші форми сексуального насильства, в тому числі примушення до проституції, звернення до сексуального рабства, примусова вагітність, примусова стерилізація. Такі діяння кваліфікуються як злочини з точки зору міжнародного гуманітарного та міжнародного звичасвого права. Здійснено порівняльний аналіз норм міжнародного гуманітарного та національного права, що визначають правовий механізм притягнення до відповідальності за вчинення воєнних злочинів загалом, та сексуальних злочинів зокрема. Здійснено оцінку юридичного складу таких злочинів за нормами міжнародного гуманітарного права та національного права та проблемних аспектів практичної реалізації притягнення до відповідальності винних у вчиненні сексуальних злочинів як воєнних злочинів. Визначено основні проблеми пов'язані зі збором доказів, зокрема, зазначено, що фактори можна умовно розділити на об'єктивні та суб'єктивні. До останніх відносяться причини психологічного характеру, що унеможливають збір доказів у їх повноті. Зокрема, особа, що зазнала сексуального насильства, хоче позбутися слідів згвалтування, в силу відсутності належних умов, окупації чи з інших причин може не звернутися за допомогою. Щодо об'єктивних причин, то серед них можна назвати проблеми з фіксацією доказів через окупацію, фіксація доказів належними інституціями, в тому числі міжнародними, неможливість збереження доказів.

Ключові слова: сексуальні злочини, згвалтування, воєнні злочини, геноцид, злочини проти людяності, комбатанти, війна, Міжнародний кримінальний суд.

Koval D. O., Yurchyshyn N. H. Legal aspects of protecting the rights of victims of rape as a war crime

The article provides a legal analysis of the possibility of prosecuting those guilty of committing sexual crimes, in particular, rape, from the standpoint of their qualification by the International Criminal Court as genocide, crimes against humanity, and war crimes. Special attention is paid to the study of the legal assessment and qualification of sexual crimes, in particular, rape as a war crime. It is emphasized that rape, being a war crime, is a way to break the civilian population, to gain control over people through their oppression. The norms of international humanitarian law distinguish such types of sexual violence as a war crime as torture, rape, other forms of sexual violence, including forced prostitution, sexual slavery, forced pregnancy, forced sterilization. Such actions qualify as crimes from the point of view of international humanitarian and international customary law. A comparative analysis of the norms of international humanitarian and national law, which determine the legal mechanism of prosecution for the commission of war crimes in general, and sexual crimes in particular, was carried out. An assessment of the legal composition of such crimes under the norms of international humanitarian law and national law and problematic aspects of the practical implementation of prosecuting perpetrators of sexual crimes as war crimes was carried out. An assessment of the legal composition of such crimes under the norms of international humanitarian law and national law and problematic aspects of the practical implementation of prosecuting perpetrators of sexual crimes as war crimes was carried out. The main problems related to the collection of evidence are identified, in particular, it is stated that the factors can be conditionally divided into objective and subjective. The latter include reasons of a psychological nature that make it impossible to collect evidence in its entirety. In particular, a person who has experienced sexual violence wants to get rid of the traces of rape, due to the lack of proper conditions, occupation or for other reasons may not seek help. As for the objective reasons, among them we can mention problems with recording evidence due to the occupation, recording of evidence by appropriate institutions, including international ones, making it impossible to preserve evidence.

Key words: *sexual crimes, rape, war crimes, genocide, crimes against humanity, combatants, war, International Criminal Court.*

Постановка проблеми. Серед нормативно-правових актів, які закріплюють поняття та перелік воєнних злочинів, слід виділити: Женевські конвенції 1949 року, Гаазька конвенція про захист культурних цінностей під час військових конфліктів 1954 року, Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів на природне середовище 1976 року, Римський статут міжнародного кримінального суду.

Відповідно до ст. 1 Женевської конвенції про поводження з військовополоненими, її норми виконуються в мирний час, а також застосовується в усіх випадках оголошеної війни чи будь-якого іншого збройного конфлікту, що може виникнути між двома чи більше Високими Договірними Сторонами, навіть якщо стан війни не визнаний однією з них [1].

Відповідно до статті 14 Женевської Конвенції про поводження з військовополоненими, військовополонені за всіх обставин мають право на повагу до їхньої особи й честі. Із жінками необхідно поводитися з усією повагою, зумовленою їхньою статтю, й у всіх випадках з ними необхідно поводитися так само прихильно, як і з чоловіками. Військовополонені повністю зберігають свою цивільну правоздатність, яку вони мали на момент узяття в полон. Держава, що тримає в полоні, не може обмежувати здійснення прав, які забезпечує така правоздатність, за винятком того, наскільки такого обмеження вимагають умови полону [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі проблемні аспекти захисту прав постраждалих від звалтування як воєнного злочину були предметом наукових досліджень таких учених, як: В. Ф. Антипенко, В. А. Батирь, М. В. Буроменський, Н. В. Дрьоміна,

Н. А. Зелінська, Д. С. Карев, І.О. Колотуха, І. І. Карпець, В. М. Русинова та інші. В той же час, до цього часу питання захисту постраждалих від сексуального насильства під час війни, залишається дискусійним, що додатково підтверджує актуальність наукового дослідження і дасть можливість розробити в Україні належний дієвий механізм захисту постраждалих від сексуального насильства під час війни, створити мультидисциплінарну програму, де правовий захист буде частиною відновлення постраждалих, поряд з психологічною, соціальною реабілітацією та медичним обслуговуванням.

Адже і зараз, українки, постраждали від злочинів сексуального характеру у російсько-українській війні, зазнають стигматизації не лише через осуд і неприйняття самого суспільства, а й ретравматизуються психологічно, в умовах відсутності єдиної системи їх захисту та відновлення. Проблема насильства під час війни повинна враховувати потреби таких осіб та особливості ставлення для них. Саме тому і є необхідним проаналізувати норми міжнародного гуманітарного права, міжнародного звичаєвого та національного права і, в результаті, спільно з фахівцями інших гуманітарних напрямів, створити дієвий мультидисциплінарний механізм, частиною якого буде і притягнення винних у сексуальному насильстві як воєнному злочині до відповідальності. Такі програми існують в країнах, які мають більший досвід ведення військових дій, приміром Ізраїль. Також, про потребу правильної кваліфікації таких злочинів нормами міжнародного гуманітарного права наголошували як правоохоронці, так і спеціалісти гуманітарних професій, з постраждалими особами чверть століття тому після подій у Боснії, де до згвалтувань мусульманок, як способу встановлення контролю вдавалися серби.

Відповідно до положень ст. 27 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни, особи, що перебувають під захистом, мають право за будь-яких обставин, на особисту повагу, повагу до своєї честі, права на сім'ю, їхніх релігійних переконань та обрядів, звичок та звичаїв. До них завжди слід ставитися гуманно й захищати їх, зокрема, від будь-якого акту насильства чи залякування, від образ та цікавості натовпу. Жінки потребують особливого захисту від будь-якого зазіхання на їхню честь, і, зокрема, захисту від згвалтування, примушування до проституції чи будь-якої іншої форми посягання на їхню моральність. З урахуванням положень стосовно здоров'я, віку та статі, сторона конфлікту, під владою якої є особи, що перебувають під захистом, має право поводитися з усіма ними однаково, без жодної дискримінації, зокрема стосовно раси, релігії або політичних переконань. Проте сторони конфлікту повинні застосовувати до осіб, що перебувають під захистом, таких заходів контролю чи безпеки, які будуть визнані за необхідні під час ведення війни [2].

Жінки, свобода яких обмежується з причин, пов'язаних із збройним конфліктом, утримуються в приміщеннях, відокремлених від приміщень для чоловіків. Вони перебувають під безпосереднім наглядом жінок. Однак у випадках, коли затримуються чи інтернуються сім'ї, їх, за можливості, розміщують в одному й тому самому місці й утримують як окремі сім'ї [3].

Відповідно до норм ст.76 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року, жінки користуються особливою повагою і їм забезпечується захист, зокрема, від згвалтування, примусу до проституції і будь-яких інших форм непристойних посягань [3].

Не зважаючи на те, що Римський статут не ратифіковано, в 2014 та 2015 роках Україна скористалася механізмами визнання юрисдикції Міжнародного кримінального суду (МКС) і подала заяви про визнання юрисдикції щодо воєнних злочинів, вчинених на території України, та порушень прав людини. На їх підставі Офіс Прокурора МКС почав попереднє вивчення ситуації в Україні та за результатами попереднього розслідування вже були видані Висновки Офісу Прокурора МКС щодо ситуації в Україні. Відповідно до Римського статуту, який Україна підписала ще 20 січня 2000 року, основними міжнародними злочинами є: злочини агресії, геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини. Держави стають учасниками Міжнародного кримінального суду, а злочини, скоєні на їх території або їх гро-

мадянами, – підсудними йому по факту ратифікації Римського статуту. Міжнародний кримінальний суд може приймати до свого провадження справи не лише за зверненням держави-учасниці, а й з власної ініціативи. Адже відповідно до ст.124 Конституції, Україна може визнавати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду, на умовах, визначених Римським статутом Міжнародного кримінального суду [4]. Таким чином, можна вести мову про те, що Міжнародним кримінальним судом забезпечується принцип комплементарності, і більшість правозастосовчих можливостей все ж опираються на національне законодавство.

Отже, сексуальне насильство як міжнародний кримінальний злочин можна розцінювати як злочин геноциду (п.п. b,d ч. 1 ст. 6 Римського статуту МКС), злочин проти людяності (п.п.п. ч. 1 ст. 7 Римського статуту) та воєнний злочин (п.п. xxii п. b. ч. 2 ст. 8 Римського статуту МКС) [5].

Відповідно до ст.6 Римського статуту, поняття «геноцид» означає будь-яке з наступних діянь, що здійснюється з наміром знищити, повністю або частково, будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу як таку: 1) вбивство членів такої групи; 2) нанесення серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу членам такої групи; 3) умисне створення для будь-якої групи таких життєвих умов, які розраховані на повне або часткове її знищення; 4) міри, розраховані на попередження дітонародження в такій групі; 5) насильницька передача дітей з однієї групи людей в іншу[5].

Сексуальні злочини, до яких належить також і зґвалтування, можна кваліфікувати як геноцид, оскільки, вони являють собою руйнівні дії, спрямовані на знищення певної групи осіб, за національною чи релігійною приналежністю. При тому, постраждалими від таких злочинів можуть бути не лише жінки, а й чоловіки. Так, і жінки і чоловіки можуть зазнавати кастрації як способу знищення репродуктивної функції, приналежних до певної групи, осіб. При цьому, як геноцид, може підкріплюватися нарративом про вчинення таких злочинних діянь, з метою знищення національної ідентичності.

Щодо злочинів проти людяності, то ст. 7 Римського статуту визначає серед них дії, якщо вони вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу на любых цивільних осіб, якщо такий напад здійснюється свідомо: вбивство, знищення, поневолення, депортація або насильницьке переміщення населення, ув'язнення, або інше жорстоке позбавлення фізичної свободи з порушенням основоположних норм міжнародного права, катування, зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація або інші форми сексуального насильства співрозмірної тяжкості, переслідування будь-якої ідентифікованої групи або спільноти за політичними, расовими, національними, етнічним, культурним, релігійним, гендерним, або іншими мотивами, які усюди визнані неприпустимими відповідно міжнародного права, у зв'язку вищезазначеними діяннями, або діяннями, що підпадають під юрисдикцію МКС [5].

Відповідно до положень ст.8 Римського статуту воєнним злочином є інші серйозні порушення законів та звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах, у встановлених межах міжнародного права, а саме будь-яке з таких діянь: зґвалтування, наведення до сексуального рабства, примушення до проституції, примусова вагітність, як вона визначена у пункт 2 (f) ст.7, примусова стерилізація і любі інші види сексуального насильства, що також є грубим порушенням Женевських конвенцій [5].

Постановка завдання. Таким чином, сексуальні злочини можуть розглядатися нормами міжнародного права як воєнні злочини, злочини проти людяності та геноцид. У межах даної статті спробуємо розглянути сексуальні злочини, та, зокрема зґвалтування у контексті їх кваліфікації як воєнних злочинів.

Результати дослідження. Правовий механізм захисту постраждалих від сексуальних злочинів як воєнних злочинів сформовано на основі принципів, що декларуються нормами міжнародного права, що діють постійно та нормах міжнародного гуманітарного права, що діє на час збройного конфлікту. Серед останніх розрізняють: принцип розрізнення, принцип гуманності, принцип пропорційності, принцип військової необхідності. Принципи міжнародного гуманітарного права поширюються на всю територію, на яку поширюється воєнний стан, як унаслідок існування збройного конфлікту, так і внаслідок військової окупації.

По завершенню Нюрнберзького процесу спільнота, представлена в ООН неодноразово намагалася створити на постійній основі орган міжнародного правосуддя, який діяв би із застосуванням міжнародного кримінального кодексу. Попри те, такі спроби виявилися марними, а дискусії, що мали місце на засіданнях Комісії міжнародного права, якій було доручено розроблення кодексу злочинів проти миру та міжнародної безпеки, а також створення міжнародного кримінального суду, затяглися і не мали результату.

Тільки тоді, коли світ потрясли трагічні події, наступні за розпадом колишньої Югославії, міжнародна погодилася створити Міжнародний трибунал по колишній Югославії, який був заснований на основі резолюцій 808 та 827 Ради Безпеки ООН, прийнятих 22 лютого та 25 травня 1993 року. Ще один трибунал був створений для того, щоб судити винних в порушенні міжнародного гуманітарного права, вчинених в Руанді: основою для його створення стала резолюція 955 ради безпеки від 8 листопада 1994 року.

Зі змісту ст. 25(3)(d) Римського Статуту зрозуміло, що особа може бути притягнута до кримінальної відповідальності за згвалтування та/або сексуальне насильство, якщо вона будь-яким іншим чином сприяє вчиненню чи замаху на вчинення такого злочину групою осіб, які діють із загальною метою [5]. Найбільш показовою у спектрі дослідження даної проблематики стала справа Жермена Катанги, – лідера одного з озброєних угруповань в Демократичній Республіці Конго, який передав зброю комбатантам, організував напад на село Богоро, і якому було висунуто обвинувачення у співучасті в нападі та у скоєнні згвалтування і сексуального рабства як воєнних злочинів і злочинів проти людяності, притягнутого до кримінальної відповідальності за цією статтею. МКС аналізував діяльність комбатантів і співучасть Жерома Катанги у злочинах що кваліфікуються як сексуальне рабство та згвалтування ст. 7(1)(g) та ст. 8(2)(e)(vi), згвалтування і сексуальне рабство як воєнні злочини Римського статуту. В результаті аналізу даних у справі, МКС дійшов висновку про те, що сексуальне рабство та згвалтування були скоєні умисно комбатантами та виявилися одним із проявів цього нападу на цивільне населення. Рішення МКС від 7 березня 2014 року було виправданим в частині звинувачень у згвалтуванні як злочині проти людяності та сексуальному злочині, у зв'язку з неможливістю довести зв'язок між згвалтуванням та сексуальним рабством та загальною метою нападу [6].

Відповідно до ст. 438 КК України жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій – караються позбавленням волі на строк від восьми до дванадцяти років. Ті самі діяння, якщо вони поєднані з умисним вбивством, – караються позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі [7]. Науково-практичний коментар до даної статті говорить про те, що безпосереднім об'єктом даного злочину є встановлений відповідними міжнародними актами порядок ведення війни. Його додатковим обов'язковим об'єктом, залежно від форми злочину, є життя та здоров'я особи, власність, а додатковим факультативним об'єктом може бути життя особи [8].

З об'єктивної сторони злочин характеризується переважно діями; в окремих випадках – шляхом бездіяльності. Суб'єктивна сторона характеризується умислом. Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16 років і належить до сторони збройного конфлікту або є цивільною особою за умови, що її дії пов'язані із збройним конфліктом; службова особа, яка видає відповідний наказ. Потерпілими є комбатанти, які безпосередньо не беруть участь у збройному конфлікті та перебувають під владою окупованої сторони, або цивільне населення, яке перебуває на території підконтрольної сторони збройного конфлікту [8].

Згвалтування, будучи воєнним злочиним, є способом зламати цивільне населення, отримувати контроль над людьми через їх пригнічення. Норми міжнародного гуманітарного права виділяють серед сексуального насильства як воєнного злочину такі види як катування, згвалтування, інші форми сексуального насильства, в тому числі примушення до проститу-

ції, звернення до сексуального рабства, примусова вагітність, примусова стерилізація. Такі діяння кваліфікуються як злочини з точки зору міжнародного гуманітарного та міжнародного звичаєвого права. Ці злочини не мають строків давності, вони не залежать від приватного обвинувачення, не потребують обов'язкового проведення судово-медичної експертизи та серед їх характеристик вирізняють масштабність, публічний та жорстокий характер дії, суспільну небезпеку, тривале насильство.

Іншим кваліфікаційним критерієм є те, що доказова база формується на основі показів постраждалої особи. Загалом, уже зараз йдеться мова про те, що стандарти доказування у провадженнях в справах про воєнні злочини росіян будуть знижені, а динаміка міжнародного правосуддя зростає. Не лише слідчі Міжнародного кримінального суду можуть збирати докази. І, оскільки їх робота ґрунтується на принципі комплементарності, то більшість злочинів має розслідувати національне правосуддя.

Також, необхідним є, і про це уже йде мова, збір доказів сексуальних злочинів на одній платформі. Так, зокрема Інститут миру у рамках спільного соціального проекту «Ми разом» започаткував реалізацію ідеї надання волонтерської, правової, медичної, гуманітарної, іншої соціальної та благодійної допомоги громадянам, постраждалим внаслідок бойових дій в зоні АТО на сході України, і в тому числі створення єдиного електронного реєстру (бази даних) осіб, постраждалих через бойові дії в зоні проведення АТО, збір та обробка персональних даних відповідно до вимог норм діючого законодавства. Однак реальної ефективності по збору даних проект не досяг [9].

На даний момент, після 24 лютого отримала понад 150 звернень щодо випадків сексуального насильства, скоєного російськими військами в Україні, і це лише «верхівка айсберга» – інформує спецпредставниця Генерального секретаря ООН з питань сексуального насильства в умовах конфліктів Праміла Паттен у відеозверненні до учасників Другого саміту перших леді та джентльменів [10]. Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів і прав людини також виявило докази того, що ведення військових дій Росією в Україні може бути прирівняне до воєнних злочинів та злочинів проти людства [11].

Звісно, існують певні проблеми у зборі доказів щодо зґвалтувань, особливо, на окупованих територіях. Загалом, такі фактори можна умовно розділити на об'єктивні та суб'єктивні. До останніх відносяться причини психологічного характеру, що унеможливають збір доказів у їх повноті. Зокрема, особа, що зазнала сексуального насильства, хоче позбутися слідів зґвалтування, в силу відсутності належних умов, окупації чи з інших причин може не звернутися за допомогою. Щодо об'єктивних причин, то серед них можна назвати проблеми з фіксацією доказів через окупацію, фіксація доказів належними інституціями, в тому числі міжнародними, неможливість збереження доказів.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє зробити наступні висновки.

1. Зґвалтування, будучи сексуальним злочином, що вчиняється під час війни, може розглядатися нормами міжнародного права як воєнний злочин, злочини проти людяності та геноцид.

2. Серед ознак зґвалтування як воєнного злочину вирізняють наступне: дії, що відбуваються під час збройного конфлікту, безпосередньо зв'язані з ним, мають об'єктивну сторону воєнних злочинів, безпосередньо пов'язані та здійснюються протягом усього збройного конфлікту, порушення законів та звичаїв війни, а так само норм міжнародного гуманітарного права, вчиняються комбатантами або цивільними, за умови, що дії особи пов'язані зі збройним конфліктом, об'єктом посягання є особи, які захищені міжнародним гуманітарним правом, злочин вчинено з умислом чи грубою необережністю.

3. Існує необхідність удосконалення норм національного законодавства щодо врегулювати питання притягнення винних у сексуальних злочинах, в тому числі, зґвалтуванні, як воєнних злочинах до відповідальності. Це дасть можливість притягати до відповідальності винних у рамках здійснення національного правосуддя.

4. Сексуальні злочини як воєнні злочини потребують правильної кваліфікації, а саме, їх правова оцінка здійснюється відповідно до положень статті 438 ККУ, а не статті 153.

5. Порядок збору доказів у вчиненні зґвалтувань як воєнних злочинів спрощено. Існує необхідність створення загальної платформи для зберігання доказів.

Список використаних джерел:

1. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими 1949 р. (рос/укр). База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text
2. Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 р. (укр/рос). База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року (укр/рос). База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text
4. Конституція України від 28.06.1996 р. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
5. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17.07.1998 р. База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text
6. «Прокурор проти Жерома Катанги» – огляд рішення Міжнародного кримінального суду. URL: <http://jurfem.com.ua/prokurator-proty-zhermena-katanhy-ohlyad-rishen-mks/>
7. Кримінальний кодекс України ід від 05.04. 2001 № 2341-III. База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
8. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу. База даних «Платформа ліга: закон». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/KK004961>
9. Спільний соціальний проект «Ми разом». URL: <http://peace.org.ua/uk/mi-razom/>
10. ООН розглядає понад 150 звернень щодо скоєних росіянами зґвалтувань під час війни. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3535533-oon-rozgladae-ponad-150-zvernen-sodo-skoenih-rosianami-zgvaltuvan-pid-cas-vijni-v-ukraini.html>
11. ОБСЄ: дії Росії в Україні можна прирівняти до воєнних злочинів. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3534260-obse-dii-rosii-v-ukraini-mozna-pririvnati-do-voennih-zlociniv.html>

